

Zamojska, Dorota

Materiały do dziejów medycyny w Zbiorach Archiwum PAN w Warszawie

Medycyna Nowożytna 12/1 - 2, 217-226

2005

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dorota Zamojska

Materiały do dziejów medycyny w zbiorach Archiwum PAN w Warszawie

Archiwum Polskiej Akademii Nauk powstało w 1953 r. na mocy uchwały Sekretariatu Naukowego PAN. Przed nowo utworzoną placówką postawiono zadanie gromadzenia, zabezpieczania i opracowywania materiałów archiwalnych wytworzonych przez PAN i jej placówki (a także przez stowarzyszenia naukowe, które na swą działalność otrzymywały dotacje PAN lub po powstaniu PAN przestały działać), oraz innych materiałów źródłowych do dziejów nauki, a w szczególności spuścizn (prywatnych archiwów) uczonych. Podstawą zbiorów A PAN w Warszawie stały się ocalałe archiwalia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Kasy Pomocy Naukowej im. J. Mirowskiego oraz materiały I Kongresu Nauki Polskiej. W sumie było to wówczas 12 mb [metrów bieżących] akt. Do 2004 r. zasób Archiwum wzrósł do 2 131,06 mb. Siedzibą Archiwum PAN jest Pałac Staszica, tu też znajduje się jego pracownia naukowa, w której zbiory udostępniane są czytelnikom. Wstępną orientację w zbiorach Archiwum PAN można uzyskać na podstawie *Przewodnika po zasobie Archiwum PAN* (Warszawa 1999).

Materiały do dziejów nauk medycznych znaleźć można oczywiście w zespołach stowarzyszeń naukowych zajmujących się tą dziedziną wiedzy, np. Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (sygnatura: I-2), Polskiego Towarzystwa Patologów (II-61), Polskiego Towarzystwa Endokrynologicznego (II-62), odpowiednich wydziałów i Komitetów Polskiej Akademii Nauk. Jednak najciekawsze materiały, pozwalające często na wgląd w warsztat naukowy badaczy, odtworzenie biografii i osobowości uczonych, poznanie opinii środowiskowych – znajdujemy w dziale obejmującym tzw. spuścizny uczonych. Są to materiały pochodzenia prywatnego, najczęściej przekazywane do Archiwum przez rodziny lub uczniów naukowców. Obejmują – poza tekstami prac naukowych i popularnonaukowych (zdarza się, że nie publikowanymi, lub publikowanymi w wersji poważnie zmienionej) – tzw. materiały warsztatowe: notatki, wypisy z lektur, konspekty i bruliony, zapiski i dzienniki doświadczeń i badań, historie choroby etc. W przypadku uczonych prowadzących działalność dydaktyczną często zdarzają się konspekty, notatki a nawet pełne teksty wykładów, notatki z seminariów, informacje o uczniach, oceny ich prac... Do prywatnych zbiorów trafiały też często materiały o charakterze urzędowym: sprawozdania instytucji, protokoły posiedzeń rad naukowych etc. Często zresztą wzbogacone są o zapiski, komentarze i uzupełnienia o charakterze nieoficjalnym, pozwalające nam krytycznie spojrzeć na źródła urzędowe. Osobną grupę źródeł, często o fundamentalnym znaczeniu informacyjnym, stanowi korespondencja. Pozwala ona często na odtworzenie źródeł pomysłów badawczych, koncepcji organizacyjnych a także – na odtworzenie mniej znanych szczegółów biograficznych. Warto tu może wspomnieć, że w Archiwum PAN możemy skorzystać z kartoteki korespondencji, pozwalającej wyszukać listy interesującej nas osoby przechowywane we wszystkich opracowanych zespołach A PAN. Materiały biograficzne, jak np. świadectwa i dyplomy dokumentujące przebieg nauki i kariery zawodowej, dyplomy nagród, odznaczeń, członkostwa towarzystw naukowych, życiorysy, wykazy prac, wspomnienia i pamiętniki, fotografie – to także przebogate źródło, pozwalające rozszerzyć naszą wiedzę nie tylko o poszczególnych osobach, ale i o całych środowiskach. Dążenie do gromadzenia możliwie szerokiego wachlarza typów źródeł (nie zaś wyłącznie prac naukowych czy pamiętników) stanowi o specyfice Archiwum PAN, pozwalając na pełniejsze odtworzenie sylwetek poszczególnych uczonych.

Wobec istnienia wyspecjalizowanych placówek, takich jak Główna Biblioteka Lekarska, gromadzących materiały do dziejów medycyny

i dysponujących pracownikami przygotowanymi do fachowego ich opracowania, Archiwum nigdy nie traktowało nauk lekarskich jako swej specjalności. Pomimo to w naszych zbiorach znalazł się cały szereg bardzo cennych materiałów, które z pewnością zainteresują badaczy tej dziedziny nauki.

W spuściznie **Stanisława Jana Batawii** (1898–1980, sygnatura w zbiorach A PAN: III-259), którego zainteresowania oscylowały w dziedzinie prawa i medycyny, zachowało się bardzo wiele prac, notatek i brulionów a także ekspertyz dotyczących toksykomanii i zwłaszcza narkomanii. Są tu również zapiski z obserwacji chorych, wywiady i zapiski z badań psychiatrycznych, które stały się podstawą prac Batawii. Ciekawe są materiały dotyczące przygotowywania kodeksu deontologicznego ok. r. 1935. Osobny blok materiałów dotyczy badań nad sprawcami niemieckich zbrodni wojennych, zachowały się prowadzone z nimi wywiady i obserwacje, w szczególności zaś – zapiski z przesłuchań Rudolfa Hoessa, komendanta obozu w Oświęcimiu i oparty na nich komentarz do jego autobiografii.

Materiały z pogranicza medycyny i kryminalistyki zawiera też spuścizna **Wacława Lewińskiego** (1897–1947, sygn. III-13). Interesował się on sprawami o dzieciobójstwo i zgromadził bogatą kolekcję opisów sekcji (głównie noworodków), przeważnie pochodzących z okresu międzywojennego.

Niewielkie niestety są rozmiary materiałów **Tytusa Chałubińskiego** (1820–1889, sygn. 63). Do A PAN trafił m. in. rękopis pracy napisanej w 1845 r. w Würzburgu (*Zur Entwickelungsschichte der Spaltöffnungen*), notatki naukowe, legitymacje, metryki i inne papiery osobiste, nieco fotografii, a także korespondencja z Henrykiem Krieszkowskim z lat 1847–1904. Materiały dotyczące Chałubińskiego znalazły się też w spuściznie **Anieli Szwajcerowej** (1905–1981, sygn. III-248), obok artykułów o Ignacym Domeyce, Leonie i Marcelim Nenckich oraz materiałów dotyczących historii polskich towarzystw lekarskich.

Materiały samego **Marcelego Nenckiego** (1847–1901, sygn. 135) przechowywane w Archiwum PAN, mają charakter szczątkowy: są tu głównie materiały biograficzne, legitymacje, dyplomy, notatki z wykładów ze studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Berlinie, korespondencja z braćmi (1866–1900) oraz tekst pracy *Untersuchungen über die Harnsaueregruppe*.

Obszerna za to jest spuścizna **Franciszka Czubalskiego** (1885–1965, sygn. III-144). Znalazły się tu notatki z doświadczeń i obserwacji z zakresu fizjologii człowieka, prowadzonych już w okresie studiów.

Bardzo bogaty jest materiał dotyczący działalności organizacyjnej Czubalskiego: sprawozdania Zakładu Fizjologii Człowieka UW za lata 1916–1937, materiały Fundacji Domów Akademickich, Prywatnej Szkoły Zawodowej dla Kształcenia Personelu Sanitarnego dr Jana Zaorskiego (stanowiącej parawan dla tajnego nauczania w zakresie medycyny w czasie okupacji) oraz Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej (ok. 1940 r.). Spuściznę wzbogaca obszerna korespondencja (m. in. z prof. Napoleonem Cybulskim) oraz materiały biograficzne – życiorysy, dyplomy, świadectwa i fotografie.

Do spuścizn bogatych i szczegółowo dokumentujących zarówno działalność medyczną, jak i naukową zaliczyć należy materiały **Henryka Mierzeckiego** (1891–1977, sygn. III-242). Oprócz wielu tekstów prac (w tym nie publikowanych), głównie dotyczących dermatologii i kosmetyki oraz medycyny pracy, znalazła się tu obszerna dokumentacja fotograficzna i notatki do interesujących Mierzeckiego tematów, w tym zastosowania leków naftopochodnych; zawierających radon oraz sulfonamidów. Zachowały się też karty chorobowe pacjentów, księgi raportów pielęgniarstkich oraz dokumentacja fotograficzna poszczególnych przypadków. Nie brakuje też materiałów z działalności dydaktycznej (UJ) oraz ciekawych materiałów biograficznych (w tym pamiętników i wspomnień) oraz korespondencji.

Nie wymaga chyba rekomendacji nazwisko **Witolda Chodźki** (1875–1954, sygn. III-77). Jego bardzo bogata spuścizna dokumentuje zarówno działalność lekarską *sensu stricto* (historie choroby, książki ordynacji lekarskich z lat 1902–1928) jak organizacyjną w zakresie służby zdrowia (jako ministra zdrowia w latach 1918–1923 – tu zwłaszcza bogaty materiał dotyczący projektów ustawy o zwalczaniu gruźlicy – oraz przedstawiciela rządu polskiego w międzynarodowych komisjach doradczych Ligi Narodów, a także np. w Radzie Głównej Opiekuńczej) i dydaktyczną (w Państwowej Szkole Higieny w Warszawie i w Uniwersytecie Lubelskim). Interesująco przedstawiają się też materiały biograficzne i rodzinne, sięgające głęboko w wiek XIX. Spuścizna ta jest wciąż wzbogacana przez rodzinę o kolejne materiały, wśród których dominuje korespondencja, w tym listy od najsłynniejszych polityków i uczonych polskich tej epoki (Daszyński, Witos, Paderewski, Hirszfild). Listy te mają przeważnie grzecznościowy charakter, ale nawet tu zdarzają się ciekawostki, jak np. list Adama Skwarczyńskiego, prominentnego polityka sanacyjnego, protegujący... towarzystwo miłośników medycyny tybetańskiej!

W interesujący sposób koresponduje ze spuścizną Chodźki zespół zawierający materiały **Jerzego Sztachelskiego** (1911–1975,

sygn. III-225), który po II wojnie światowej jako minister zdrowia 1947–1956 budował nowy system ochrony zdrowia w Polsce. Do Archiwum PAN trafiły zresztą wyłącznie materiały dotyczące tego okresu i dziedziny działalności Sztachelskiego, wyselekcjonowane przez żonę. Dominują tu różnego typu opracowania, notatki i zapisy z dyskusji nad modelem struktury służby zdrowia w Polsce, a szczególnie wartość mają oczywiście materiały na których oparte były te koncepcje: statystyki zdrowotne, charakterystyki współpracowników Sztachelskiego, materiały gromadzone do pisanej przez Sztachelskiego historii służby zdrowia w PRL oraz do dziejów onkologii.

Materiały **Władysława Ostrowskiego** (1897–1949, sygn. III-264) obejmują głównie niepublikowane prace z zakresu chirurgii kostnej, urazowej i problemu wstrząsu. Archiwum PAN przechowuje też dokumentację dotyczącą jego działalności dydaktycznej na UW. W tym samym zespole przechowywane są też materiały jego córki, **Teresy Ostrowskiej**, obejmujące prace i materiał warsztatowy z zakresu historii polskiego czasopiśmiennictwa lekarskiego w XIX w., biografii wybitnych przedstawicieli nauk medycznych oraz dziejów polskich stowarzyszeń lekarskich. Materiały te są systematycznie uzupełniane przez autorkę. Historią medycyny zajmował się też **Witold Ziembicki** (1874–1950, sygn. III-216). Jego zainteresowania – a co za tym idzie, i zgromadzony przezeń materiał warsztatowy i opracowania – koncentrowały się wokół dziejów wykorzystania źródeł leczniczych w Polsce a także stanu zdrowia króla Jana Sobieskiego i królowej Marii Sobieskiej.

Archiwum PAN w Warszawie przechowuje też materiały dwu przedstawicieli rodu Dybowskich. Materiały **Benedykta Dybowskiego** (1833–1930, sygn. III-327) mają charakter fragmentaryczny. Są tu przede wszystkim nadbitki prac (głównie dotyczących fauny Bajkału oraz ornitologii), rękopis obszernego kursu językoznawstwa (*Fonologia, Deklinacja tmienna, Deklinacja zaimkowa, Koniugacja*) prawdopodobnie związany z zaangażowaniem Dybowskiego w ruch esperancki, dyplomy i korespondencja (głównie o charakterze oficjalnym), autobiograficzna notatka Dybowskiego, fotografie rodzinne oraz kserokopie akt sprawy dyscyplinarnej wytoczonej Dybowskiemu w okresie jego studiów dorpackich (oryginały przechowywane w Archiwum Historycznym w Tartu). Natomiast spuścizna zięcia i adoptowanego syna Benedykta, **Władysława Dybowskiego** (1892–1969, sygn. III-196) obejmuje przede wszystkim jego prace i sprawozdania z badań w zakresie bakteriologii i medycyny lotniczej. Z okresu II wojny światowej pochodzą materiały działalności w polskiej służbie

zdrowia na terenie Rumunii i na Bliskim Wschodzie (tu m. in. skrypty wykładów w Polskiej Szkole Lekarskiej na Bliskim Wschodzie). Znalazła się tu także dokumentacja dot. wczesnego zastosowania penicyliny (w okresie kampanii włoskiej).

Badaczy dziejów polskiej emigracyjnej służby zdrowia i oświaty medycznej niewątpliwie zainteresuje kolekcja skryptów i nadbitek prac wykładowców i absolwentów **Polskiego Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie w Edynburgu** (sygn. I-22).

W dużej mierze okresu II wojny światowej dotyczą też materiały **Leona Gecowa** (1911–1952, sygn. 156), lekarza w I Armii WP w ZSRR. Zachowały się też dokumenty z okresu jego studiów w Pradze i Zurichu. Natomiast spuścizna jego żony, **Anny Gecow** (1911–1958) obejmuje m. in. jej wspomnienia z pracy lekarza w getcie w Radomiu oraz dokumentację pracy w Wietnamie w 1958 r.

Niewątpliwie do najcenniejszych zespołów z zakresu historii medycyny, przechowywanych w A PAN, należy spuścizna **Ludwika i Hanny Hirszfeldów** (sygn. III-157). Przechowywane są tu prace Ludwika Hirszfelda dotyczące grup krwi, konfliktu serologicznego oraz rasizmu. Niewątpliwie bezcenna jest dokumentacja działalności Hirszfelda w Radzie Zdrowia getta warszawskiego. Zachowały się protokoły posiedzeń i sprawozdania, dokumentacja szkoleń lekarzy, przepisy higieniczne a także zapiski i opracowania z badań dot. duru plamistego i tyfusu.

Wśród materiałów biograficznych dominujące miejsce zajmuje oczywiście pamiętnik *Historia jednego życia* oraz związana z nim korespondencja z czytelnikami. Natomiast materiały **Hanny Hirszfeldowej** dotyczą głównie pediatrii i reumatologii. Bogato udokumentowana jest też jej działalność dydaktyczna. Szczegółowy inwentarz spuścizny Hirszfeldów opublikowany został w 1982 r. w „Biuletynie Archiwum PAN” Nr. 25.

Wśród najnowszych nabytków Archiwum PAN zwraca uwagę spuścizna **Tadeusza Korzybskiego** (1906–2002, sygn. III-385), pioniera nauki o antybiotykach w Polsce i współtwórcy pierwszych polskich zakładów produkujących antybiotyki. Ta bardzo obszerna spuścizna sięga czasów studenckich Korzybskiego na UJ (fotografie i notatki, również dokumentacja organizacji studenckich z lat 1926–1936). Niewątpliwie jednak do najcenniejszych materiałów w tej spuściznie należą archiwa z okresu II wojny światowej. T. Korzybski przebywał wówczas we Lwowie i współpracował z J. Parnasem. Zachowały się notatki i stenogramy z wykładów Parnasa z zakresu biochemii, korespondencja, nadbitek prac oraz stenogram relacji

z podróży do Kijowa w r. 1939 (na zaproszenie władz sowieckich). Sam Korzybski prowadził w tym czasie wykłady z chemii fizycznej, biologicznej i fizjologicznej oraz badania nad zmianami gruźliczymi i zastosowaniami penicyliny (w Instytucie Gruźliczym we Lwowie). Wśród materiałów powojennych szczególne znaczenie mają niewątpliwie protokoły posiedzeń, korespondencja i sprawozdania Rady Naukowej Instytutu Przemysłu Farmaceutycznego oraz dokumentacja dotycząca uruchomienia wytwórni w Tarchominie. Materiały te nabierają szczególnej wymowy w zestawieniu z dziennikiem z lat 1947–1949 i notatkami autobiograficznymi.

Istną kopalnię materiałów do dziejów polskiej pedagogiki specjalnej stanowi spuścizna **Janiny Doroszewskiej** (1900–1979, sygn. III-333). Przechowywane są tu przede wszystkim liczne prace dotyczące zależności między rozwojem psychicznym dziecka a jego przewlekłą chorobą lub kalectwem. Pracom tym towarzyszy bogaty materiał o charakterze warsztatowym: notatki o małych pacjentach, dzienniki sanatoryjne etc. Nieprzebrany jest materiał dotyczący organizacji szkolnictwa dla dzieci przewlekle chorych przebywających w zakładach leczniczych (szpitale, sanatoria, prewentoria), kształcenia pedagogów dla tych zakładów, organizacji rehabilitacji etc. Szczególnie interesujące są źródła dotyczące współpracy J. Doroszewskiej z Zakładem dla Niewidomych w Laskach. Cały blok materiałów dotyczy dzieci upośledzonych, niedostosowanych społecznie a nawet młodocianych przestępców (włącznie z ekspertyzami sądowymi). Na podstawie spuścizny J. Doroszewskiej można też śmiało pisać dzieje polskiego szkolnictwa w zakresie pedagogiki specjalnej – w szczególności Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej oraz Wydziału Pedagogicznego UW. Z materiałów J. Doroszewskiej wydzielane są też przechowane przez nią Materiały **Maril Grzegorzewskiej** (sygn. III-379). Jest to głównie korespondencja, nadbitki prac oraz obszerny blok wspomnień i opracowań o twórczyni polskiej pedagogiki specjalnej.

Oczywiście, powyższy skrótowy przegląd nie wyczerpuje całości materiałów związanych z historią medycyny, a przechowywanych w Archiwum PAN, daje jednak pewną wstępną orientację. Informacji o zasobie A PAN szukać też można w internetowej bazie danych SEZAM Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (www.archiwa.gov.pl). Omówienie bieżących nabytków publikowane jest corocznie w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki”.

Materials on the history of medicine in the resource of the Polish Academy of Sciences PAN Archives in Warsaw.

Summary

Works left by outstanding scholars-alongside with the Academy's own documents, documents of its Committees, and other science societies (among them the Warsaw Scientific Society, the Polish Society of Pathologists, and the Polish Endocrinological Society)-make a significant part of the resources of the Polish Academy of Sciences PAN archives, established in Warsaw 1953. These collections include many - often unpublished - scientific works and research notes, as well as abundant biographic material on the scholars' scientific work, professional careers, teaching careers, private lives, commitment to social and political work. The unofficial nature of these materials (notes, memoirs, correspondence) allows a more complete reconstruction of those people's personalities, the sources of their research inspiration, atmosphere at work in various institutions.

The PAN Archives store a heritage which is very interesting in terms of the scientific significance of their authors, and the unique character of these works as a scientific material. The resources include writings by Tytus Chałubiński, Marceł Nencki, Benedykt Dybowski (some of the latter's works deal with linguistic studies, for which Dybowski was less known) and by his son Władysław, a pioneer of aviation medicine. The activities of medical doctors during the Holocaust is documented by the works of Hanna and Ludwik Hirszfelds, and Anna Gecow. The World War II era is also addressed in materials left by Władysław Dybowski, Franciszek Czubalski, Leon Gecow, and Stanisław Jan Batawia (notes from the hearings of Auschwitz death camp commander Rudolf Hoess) and in documents of the Polish Medical Department at the University of Edinburgh. Documents of Tadeusz Korzybski include materials on the Polish scientific life in the enemy-occupied city of Lwów, documents on the emergence of Polish pharmaceutical industry and the beginnings of antibiotic therapy after World War II. The history of the organisation of health service structures can be seen in the works of Witold Chodźko, Minister of Health after World War I and Jerzy Sztachelski, Minister of Health in the years 1947-1956. Writings of Janina Doroszevska, in turn, offer the chronicle of the development of education for handicapped students in Poland.

Initial guidance around the resources of PAN Archives can be obtained from the PAN Archives Resources Guidebook (Warsaw 1999) or from the Internet data base SEZAM (www.archiwa.gov.pl). The PAN Archives outlet at the Staszica Palace in Warsaw also offers detailed catalogues of all the document sets supported with cross-catalogues (e.g., the correspondence catalogue).

Materialien zur Medizingeschichte in den Beständen des Archivs der Polnischen Akademie der Wissenschaften (PAN) in Warschau

Zusammenfassung

Neben der Dokumentation der Akademie selbst und ihrer Komitees sowie anderen wissenschaftlicher Gesellschaften (z.B. Towarzystwo Naukowego Warszawskiego, Polskie Towarzystwo Patologów oder Polskie Towarzystwo Endokrynologiczne) machen in den Beständen des 1953 entstandenen Archivs der PAN in Warschau die Nachlässe von Gelehrten eine bedeutende Gruppe aus. Dort findet sich neben - häufig unpublizierten - Texten wissenschaftlicher Arbeiten und Werkstattnotizen auch reichhaltiges biographisches Material, das Aufschlüsse gibt über den Gang der Wissenschaft und der beruflichen Arbeit (darunter auch didaktische Arbeiten), über das Privatleben sowie über gesellschaftliches und politisches Engagement. Der inoffizielle Charakter dieser Materialien (Notizen, Erinnerungen, Korrespondenz) erlaubt es, ein komplexeres Bild zu zeichnen von Gelehrten selbst, von den Quellen forscherschen Denkens, von der Arbeitsatmosphäre in den einzelnen Instituten.

Das Archiv der PAN bewahrt Nachlässe auf, die sowohl hinsichtlich des wissenschaftlichen Ranges ihrer Autoren als auch wegen des unwiederbringlichen Charakters der Quellen selbst von Interesse sind. Hier lassen sich u.a. Materialien finden über Tytus Chalubiński, Marcell Nencki, Benedykt Dybowski (etwa über sein bisher wenig bekanntes sprachwissenschaftliches Interesse) und seinen Sohn Władysław, einen Pionier der Luftfahrtmedizin. Die Tätigkeit von Ärzten während des Holocaust dokumentieren die Nachlässe von Hanna und Ludwik Hirszfild sowie Anna Gecow, den Zweiten Weltkrieg behandeln ebenfalls Materialien von Władysław Dybowski, Franciszek Czubalski, Leon Gecow und Stanisław Jan Batawia (Notizen über das Verhör von Rudolf Höss, Kommandant des KZ Auschwitz) sowie der Polnischen Medizinischen Fakultät an der Universität Edinburgh. Im Nachlass Tadeusz Korzybskis finden sich ebenfalls Materialien über das polnische Wissenschaftsleben im besetzten Lemberg, darüber hinaus Dokumente über den Aufbau der polnischen pharmazeutischen Industrie und über die Anfänge der Antibiotikatherapie nach dem Zweiten Weltkrieg. Die Geschichte der Organisation des Gesundheitswesens lässt sich verfolgen anhand der Nachlässe von Witold Chodźko, nach dem Ersten Weltkrieg Gesundheitsminister, und Jerzy Sztachelski, Gesundheitsminister in den Jahren 1947-1956. Der Nachlass von Janina Doroszewska wiederum stellt eine Chronik über den Aufbau der polnischen Sonderpädagogik dar.

Eine einführende Orientierung über die Bestände des PAN-Archivs bietet der Przewodnik po zasobie Archiwum PAN (Warszawa 1999) sowie die

Internetseite SEZAM (www.archiva.gov.pl). In der Arbeitsstelle des Archivs (im Pałac Staszica in Warschau) sind darüber hinaus gesonderte Findbücher zu einzelnen Beständen sowie übergreifende Hilfskataloge zugänglich (z.B. Katalog der Korrespondenz).